

УДК 159.922

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.8>

ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Маргарита Гутиря

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна, 36000
e-mail: marvaspsy@gmail.com*

Марина Кононова

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна, 36000
e-mail: kononovam030@gmail.com*

Стаття присвячена розгляду актуальної проблеми чинників професійної самоактуалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки. Встановлено, що студенти-психологи протягом навчання у закладі вищої освіти проходять стадії адаптації (криза професійного вибору), інтенсифікації (криза навчально-професійних експектацій) та ідентифікації з майбутньою професійною діяльністю. Розглянуто передумови становлення професійної самоактуалізації та висвітлено основні характеристики самоактуалізованої особистості, які співвідносяться з індивідуально-психологічними якістьми особистості майбутнього психолога-фахівця. Це такі якості: інтелектуальність, широкий світогляд, соціальність, емоційна стабільність, емпатичність, гуманістична спрямованість, адекватний образ «Я», професійна ідентичність та рефлексія, наявність психологічної культури та ін. Проаналізовано наукові дослідження стосовно особистісного та професійного розвитку студентів-психологів та взято до уваги найбільш вагомні, на думку авторів, чинники, які можуть впливати на становлення професійної самоактуалізації майбутніх психологів (адекватна самооцінка, локус-контроль, ціннісні орієнтації, саморегуляція поведінки, навчально-професійні мотиви, професійне самовизначення, професійна ідентичність, професійна рефлексія та ін.). Зрештою, здійснено спробу виокремити чинники професійної самоактуалізації майбутніх психологів, розділивши їх на макро-, мезо- та мікрорівні, що пов'язані із соціальними умовами, навчальним середовищем, індивідуально-типологічними і професійно значущими характеристиками особистості, організаційно-професійними умовами та соціально-демографічними ознаками. Розподіл цих же чинників на внутрішні і зовнішні дозволив підкреслити вагомість саме внутрішніх чинників, які є суб'єктивними.

Ключові слова: професійна самоактуалізація, чинники професійної самоактуалізації, фахова підготовка, майбутні психологи, макрорівень, мезорівень, мікрорівень.

Постановка проблеми. В умовах прискореного науково-технічного прогресу, швидких змін в економіко-політичній, соціальній, екологічній, духовно-культурній сферах суспільного життя психологічна наука вимушено стикається з великою кількістю нових теоретико-практичних проблем, на фоні яких, однак, питання професійного розвитку особистості досі залишається провідним з огляду на галузеву і фахову різноманітність та специфічність процесу становлення кожного окремого спеціаліста. Серед низки особистісно-професійних явищ – самосвідомості, саморозвитку, самоорганізації, самовтілення, самоздійснення тощо – нашу увагу найбільше привертає феномен професійної

самоактуалізації, зокрема чинники, які сприяють її становленню у майбутніх психологів у процесі їхньої фахової підготовки.

Попередній аналіз теоретико-методологічного матеріалу та емпіричних даних дозволив зробити висновок, що професійна самоактуалізація особистості є внутрішнім, складним, активним і багаторівневим процесом, спрямованим на прогресивний професійний розвиток внаслідок розкриття власного потенціалу особистості. Висунуто таке припущення: чим вищим є рівень професійної самоактуалізації, тим меншою є інтенсивність кризи фахової готовності [2]. Для підтвердження даної гіпотези важливо зрозуміти чинники, від яких залежить професійна самоактуалізація. Це зумовило вибір теми цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань професійного саморозвитку, професійної самореалізації та самоактуалізації особистості присвячені роботи В.А. Гупаловської (професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки), А.І. Іващенко (розкриття професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів), Л.М. Карамушкіної, І.А. Андреевої (класифікація чинників ефективної діяльності організації в банківських структурах), О.М. Кокуна (вивчення чинників та психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення особистості), Н.В. Старинської, А.А. Фурмана (розкриття особливостей та чинників професійної самоактуалізації майбутніх психологів) та інших вчених, які, продовжуючи справу А. Маслоу, К. Роджерса, С.Л. Рубінштейна, В. Франкла та ін., розширили сферу наукових знань стосовно проблеми розвитку особистості в аспекті її самоактуалізації.

Мета роботи – здійснити теоретичне дослідження проблеми психологічних чинників професійної самоактуалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) визначити оптимальний вік початку становлення професійної самоактуалізації; 2) означити стадії професійного розвитку студентів-психологів; 3) виділити основні характеристики самоактуалізованої особистості; 4) проаналізувати наукові погляди на визначення чинників самоактуалізації майбутніх фахівців; 5) виокремити чинники професійної самоактуалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чимало науковців вважає самоактуалізацію надбанням дорослої людини (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, О.О. Бодальов, Л.І. Божович, Т.О. Корень, Н.В. Старинська та ін.), яка пізнала свої здібності, має сформований образ «Я» і психологічно готова забезпечити зовнішні умови для своєї подальшої самореалізації [9]. Вчені однак вважають оптимальним періодом для здійснення самоактуалізації студентський вік (орієнтовно 18–25 років), коли природне бажання до самовираження, особистісного самоствердження, досягнення ідентичності та психофізіологічна активність і психічна зрілість молоді включаються в процес професіоналізації особистості на етапі фахової підготовки.

Примітно, що проблемність становлення самоактуалізованої особистості Н.В. Старинська пов'язує з невідповідністю між наявністю великої потенційної кількості можливостей для саморозвитку і самореалізації особистості молодої людини та недостатністю особистісних та соціальних ресурсів для повноцінного втілення цих можливостей в життя [9, с. 52].

Професійний розвиток прийнято вважати безперервним процесом становлення особистості фахівця, який потребує немалих вольових зусиль та самоактивності і завершується, коли людина припиняє свою професійну діяльність. З огляду на це професійний розвиток психологів Т.О. Корень характеризує як індивідуально своєрідний, динамічний, нелінійний і багаторівневий процес, у рамках якого відбуваються якісні зміни особистості психолога, що зумовлені внутрішніми та зовнішніми факторами. Вчена зазначає, що

є кілька стадій, які проходять студенти-психологи за час професійної підготовки у ЗВО: 1) адаптація – пристосування до умов і змісту навчально-професійного процесу, засвоєння нової соціальної ролі, налагодження відносин один з одним і з викладачами (проходження кризи професійного вибору); 2) інтенсифікація – розвиток загальних і спеціальних здібностей студентів, інтелекту, емоційно-вольової регуляції, самостійності, відповідальності (криза навчально-професійних експектацій, тобто розчарування професійною освітою і професійною підготовкою); 3) ідентифікація – формування професійної ідентичності та самовизначення, здатності до самопрезентації, готовності до майбутньої професійної діяльності психолога [6]. Цікаво, що самоактуалізацію вчена розглядає у структурі професійної самосвідомості психолога, а саме мотиваційно-цільового компоненту, вважаючи її вродженою тенденцією до постійного розвитку й практичної реалізації особистісного потенціалу й особистісно-професійного удосконалення. Високий рівень такого удосконалення сприяє досягненню творчої й особистісної зрілості [6].

Науковий огляд за темою статті показав, що визначення чинників професійної самоактуалізації майбутніх психологів неможливе без означення характеристик самоактуалізованої особистості, яка повноцінно функціонує. Розкриття цього питання ставало об'єктом пильної уваги Б.Г. Ананьєва, О.О. Бодальова, А. Маслоу, Р.В. Овчарової, М.А. Садової, О.П. Саннікової, Н.В. Старинської, К. Роджерса, С.Л. Рубінштейна, Т.М. Титаренко та інших вчених, у дослідженнях яких прослідковується подібність у виділенні таких важливих характеристик, як інтелектуальність, широкий світогляд, соціальність, емоційна стабільність, емпатичність, гуманістична спрямованість, свідоме і несвідоме прагнення до допомоги людям, толерантність, адекватний образ «Я», професійна ідентичність, професійна рефлексія, відповідність особистісних рис загальнолюдським і національно-культурним цінностям, наявність психологічної культури, соціально-психологічної компетентності тощо [9, с. 45–48]. Погоджуємося, що зазначені індивідуально-психологічні якості самоактуалізованої особистості відповідають якостям особистості психолога-фахівця (Н.В. Старинська).

Розуміння чинників професійної самоактуалізації майбутніх психологів відбувається через аналіз передумов становлення цього процесу, якими науковці вважають такі: вроджену тенденцію особистості до зростання та розвитку; протиріччя між наявними цілями й ступенем їх реалізації; внутрішньоособистісні суперечності і зовнішні впливи, які можуть породжувати кризи; діалектичні суперечності між становленням та розкриттям внутрішньої сутності, між соціальним і біологічним, суспільним та індивідуальним [1].

Вивчення наукового погляду на зазначену проблему дослідження [4; 5; 6; 7; 8; 9] дозволяє стверджувати, що на успішне й продуктивне становлення професійної самоактуалізації особистості в сучасних умовах, як і на будь-який інший психологічний процес, впливають індивідуально-психологічні та соціально-трудова чинники.

Зокрема, чинниками самоактуалізації студентів інженерно-технічних спеціальностей вчена Н.В. Підбуцька експериментально визначила адекватну самооцінку, локус-контроль життя та цілі у житті, смислотворчі орієнтації, планування й оцінку результатів, загальний рівень і стиль саморегуляції поведінки, навчально-професійні мотиви діяльності особистості та мотиви досягнення успіху [8].

Досліджуючи структуру самоактуалізаційних властивостей майбутніх психологів, вчена Н.В. Старинська виявила домінування чинника «опора» та не менш значущого чинника «професійна ідентичність». Перший чинник показав, що основною самоактуалізаційною тенденцією у майбутніх психологів є незалежність від інших і переважно опора на себе, вміння керувати власними цілями і переконаннями, а другий чинник дозволив вченій припустити, що майбутні психологи усвідомлюють свою приналежність до певної

професійної спільноти, мають чіткі уявлення про себе та свої прагнення, пов'язані з майбутньою професією [9, с. 109].

У ході науково-теоретичного аналізу ми помітили, що ключовим на шляху до самоактуалізації та подальшого здійснення професійної діяльності науковці нерідко називають професійне самовизначення (Т.О. Корень, Т.В. Кудрявцев, П.А. Шавир та ін.) [9, с. 43–44], яке, на думку Т.О. Корень, на всіх етапах навчання здійснюється за допомогою самоаналізу поведінки, психологічних властивостей особистості, свідомої постановки питань професійного розвитку, кар'єрного просування в майбутній професійній діяльності тощо [6].

Для нас також примітним є дослідження А.І. Іващенко, в якому вона вивчала професійну рефлексію як ефективний механізм саморозвитку особистості майбутнього психолога. На основі визначення компонентів професійної рефлексії (когнітивно-інформаційного, мотиваційно-ціннісного та регулятивно-поведінкового) дослідниця зробила висновок, що «ефективність саморозвитку майбутніх психологів пов'язана з високими та помірними показниками розвитку таких складників професійної рефлексії, як професійні якості, мотивація до майбутньої професії, емоційно-ціннісне ставлення до неї, професійна самоефективність та професійна саморегуляція. Низькі показники таких складників, як професійні знання, ціннісне прийняття професії, готовність до професійної самореалізації, вказують на порушення цілісності становлення досліджуваного процесу» [3]. Підвищення ефективності розвитку структури професійної рефлексії, як стверджує А.І. Іващенко, сприяє професійному саморозвитку майбутніх психологів [3, с. 181–182].

За висновками науковця А.А. Фурмана, особистісний розвиток майбутнього психолога багато в чому залежить від суб'єктивних чинників, до яких поряд із розумовою та соціальною зрілістю, досконалістю моральної і духовної свідомості належить гармонійність системи ціннісних орієнтацій. Враховуючи, що цінності виявляють свідоме ставлення людини до соціальної дійсності (А.А. Фурман), якою, безумовно, є і професійна діяльність, гадаємо, що вони відіграють одну з ключових ролей у процесі професійної самоактуалізації майбутніх психологів [11].

З огляду на зміст зазначених психологічних досліджень стосовно професійної самоактуалізації ми здійснили спробу означити чинники реалізації цього феномену відносно майбутніх психологів.

Своєрідним орієнтиром у визначенні чинників професійної самоактуалізації майбутніх психологів для нас стала класифікація чинників ефективної діяльності організації Л.М. Карамушкіної [4, с. 37–39], за якою вчена поділяє їх на взаємозалежні одна від одної групи, що функціонують на макрорівні (рівень суспільства), мезорівні (рівень організації) та мікрорівні (рівень особистості). Оцінивши також досвід Ю.В. Рутиної щодо окреслення чинників професійної самоактуалізації державних службовців за цією ж класифікацією [7], ми спробували означити специфічні компоненти кожного з рівнів уже відносно фахової підготовки у сфері психологічної діяльності.

Власні наукові уявлення стосовно обраної проблеми дали поштовх до включення в структуру чинників макрорівня самоактуалізації майбутніх психологів таких компонентів, як: соціально-економічний та політичний устрій і розвиток країни, де навчається студент-психолог, які визначають рівень фінансування ЗВО для підготовки спеціалістів певної галузі; ставлення суспільства до професії психолога (соціальний запит на психологічну допомогу, рівень довіри до психологів); місце професії в загальній картині спеціальностей (престижність, імідж); мережа організацій з відповідним фаховим запитом (робочі місця, конкурентність).

Чинниками мезорівня для майбутніх психологів (на рівні ЗВО) вважаємо такі: середовище професійного навчання (формальна, неформальна, інформальна освіта); стиль

навчально-виховної діяльності в ЗВО на рівні факультету, кафедри та особистість куратора студентської групи психологів, стиль його керівництва, взаємовідносини між студентами, студентами і викладачами (комфортні, відкриті і довірливі, напружені, конфліктні); рівень орієнтовної заробітної плати майбутнього психолога та показник задоволеності нею.

До групи чинників професійної самоактуалізації майбутніх психологів на мікрорівні ми пропонуємо включати:

1) індивідуально-типологічні та професійно значущі якості особистості, тобто темперамент, характер, когнітивні здібності та можливості, ціннісні орієнтації та мотиви навчально-пізнавальної діяльності стосовно обраного фаху, рівень задоволеності ними та змістом майбутньої роботи, соціально-психологічну компетентність, професійну рефлексію та емпатію, самоідентичність (уявлення про себе як спеціаліста-психолога), локус контролю, переживання (подолання) криз фахового навчання;

2) індивідуальні організаційно-професійні чинники становлення професійної самоактуалізації майбутніх психологів, тобто рік їхнього навчання в ЗВО, рівень академічної успішності, наявність і характер особистісного досвіду роботи за фахом, характер міжособистісних відносин «студент – студент», «студент – викладач – ЗВО», двосторонні вимоги і мораль в системі «спеціаліст – роботодавець» (конфлікти, критика, довіра, емоційна підтримка, взаємодопомога, обмін досвідом, стимулювання).

Крім того, важливо враховувати такі соціально-демографічні чинники, як вік, стать, місце народження, сімейний стан майбутнього спеціаліста [7].

Зазначені вище чинники самоактуалізації майбутніх психологів вважаємо за можливе розділити на зовнішні (все, що зумовлюється впливом соціуму, середовищем та організаційними умовами процесу оволодіння професією, тобто навчанням (на рівні держави, адміністративного ладу закладів вищої освіти, студентського колективу, родини)) та внутрішні (ті, які стосуються індивідуально-психологічних характеристик майбутнього спеціаліста (когнітивної та мотиваційно-ціннісної сфери, емоцій, самоідентичності, саморегуляції і самоконтролю поведінки, особливостей комунікації, рефлексії, творчого самовираження у професії, досвіду діяльності тощо).

Ми поділяємо думку вчених, що формування будь-якої психологічної якості чи явища детермінується сукупністю можливих чинників, які так чи інакше впливають на особистість, яка розвивається. Водночас ми хотіли б акцентувати увагу на вагомості саме внутрішніх і суб'єктивних чинників, описаних вище. Для пояснення своєї позиції ми виходимо з того, що сучасні обставини життя людини як ніколи ставлять перед нею високі професійні вимоги, для успішного задоволення яких необхідний безперервний процес цілеспрямованого всебічного саморозвитку індивідуально-особистісних та професійних здібностей і можливостей. Це завдання є нездійсненним без активності та усвідомленого прагнення самої людини віднайти самобутній життєвий стиль і сенс, без окреслення та дотримання нею ціннісних орієнтацій, без наявності прагнення до розширення спектру цілей і мотивів професійного самовизначення та творчої самореалізації. Іншими словами, беззаперечним стає факт прямого зв'язку між особистісним зростанням та професійним становленням (самоактуалізацією) майбутнього психолога. Для підтвердження цієї думки, вважаємо, справедливим є твердження Т.М. Титаренко: «Якщо людина не розвиває власні здатності, вона поступово втрачає здатність самоактуалізуватися» [10, с. 337].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Окреслена науково-теоретична проблема, звісно, потребує подальшого емпіричного вивчення задля підтвердження або спростування важливості і означення ролі кожного зі згаданих психологічних чинників професійної самоактуалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки.

Список використаної літератури

1. Гупаловська В.А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки : автореф. дис. ... психол. наук : 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Київ, 2005. 25 с.
2. Гутиря М.О., Кононова М.М. Особливості професійної самоактуалізації студентів-психологів, які переживають кризу фахової готовності. *Психологія і особистість*. 2021. № 2 (20). С. 82–92.
3. Іващенко А.І. Професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2020. 248 с.
4. Карамушка Л.М., Андрєєва І.А. Психологія відданості персоналу організації (на матеріалі діяльності банківських структур) : монографія. Київ – Львів : Галицький друкар, 2012. 212 с.
5. Кокур О.М. Чинники та психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення особистості. *Національна академія педагогічних наук України – 25 років : інформаційний довідник*. Київ : Видавничий дім «Сам», 2017. С. 134–140.
6. Корень Т.О. Модель професійного розвитку майбутнього психолога у вищому навчальному закладі. *Особистість в єдиному освітньому просторі* : Електронний збірник наукових праць Запорізької обласної академії післядипломної педагогічної освіти. 2011. № 3 (4). URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp4/psihologia/koren.pdf.
7. Рутиня Ю.В. Чинники професійної самоактуалізації державних службовців. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. 2017. Вип. 46. С. 17–21. С.
8. Підбуцька Н.В. Особливості та чинники самоактуалізації майбутніх інженерів. *Вісник Національного університету оборони України*. Київ : НУОУ, 2014. Вип. 4 (41). С. 280–286.
9. Старинська Н.В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Київ : Інтерсервіс, 2015. 178 с.
10. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості : навчальний посібник. Київ : Каравела, 2013. 372 с.
11. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку студентів-психологів. *Психологія і суспільство*. 2009. № 3. С. 148–158.

FACTORS OF PROFESSIONAL SELF-ACTUALIZATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Marharyta Gutyria

*Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
2, Ostrohradskoho Str., Poltava, Ukraine, 36000
e-mail: marvaspsy@gmail.com*

Maryna Kononova

*Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
2, Ostrohradskoho Str., Poltava, Ukraine, 36000
e-mail: kononovam030@gmail.com*

The article is devoted to the topical problem of factors of professional self – actualization of future psychologists in the process of professional training, from student age. It has been established that student psychologists during this time in the institution of higher education are undergoing a stage of adaptation (associated with the crisis of professional choice), intensification (crisis of educational and professional ex-

pectations) and a stage of identification with future professional activities. The preconditions of professional self-actualization are considered and the main characteristics of self-actualized personality are correlated, which are correlated with individual-psychological qualities of the future psychologist-specialist: intelligence, broad worldview, sociality, emotional stability, empathy, humanistic orientation, adequate self-image and professionalism, psychological culture, etc. Several scientific researches concerning personal and professional development of students-psychologists are analyzed and the most important, from the author's point of view, factors which can influence formation of professional self-actualization of future psychologists (adequate self-assessment, locus-control, value orientations, self-regulation of behavior, educational-professional motives, professional self-determination, professional identity, professional reflection, etc.). Finally, an attempt was made to identify the factors of professional self-actualization of future psychologists, dividing them into macro-, meso- and micro-levels related to social conditions, learning environment, individual-typological and professional-significant personality characteristics, organizational-professional conditions and socio-demographic signs. The division of the same factors into internal and external allowed to emphasize the importance of internal, which are highly subjective.

Key words: professional self-actualization, factors of professional self-actualization, professional training, future psychologists, macro level, meso level, micro level.